

A korkülönbség kifejeződése a finnugor nyelvek rokonságneveiben

III. rész*

8. „Az oldalági rokonság kiindulópontja a testvéri viszony . . .”¹ — az egyeneságiak testvérei és ezek gyermei alkotják Ego oldalági (vér)rokonságát. Az oldalági rokont Egoval összekötő rokon (a leg)végső soron mindig egyenesági rokon. Az alábbiakban az oldalági rokonokat megnevező/megszólító terminusokat vizsgáljuk meg abból a szempontból, kifejeződik-e bennük, és ha igen, akkor minek köszönhetően fejeződik ki a kérdéses rokon kora. Egyúttal arra a kérdésre is keressük a választ, hogyan értelmezendő ez a kor, ún. biológiai avagy ún. társadalmi kor-e. A korjelölésnek eleve három típusával számolunk: 1. a csak nemzedékre utalással,² 2. a nemzedéken belüli viszonylagos öregtség³ nyilvántartásával és 3. a nemzedék fogalmát gyakorlatilag, a szó köznapi értelmében nem ismerő ún. csúszkáló nemzedékszámítással.⁴

8.1. A grammatikai motivátlansággal jellemzett tószó-terminus az oldalági rokont

1. az egyenesági összekötő rokon nemzedékébe sorolja, pl. f. *eno* 'anyai nagybácsi' — róla csak annyit tudunk meg, hogy ha egyszer 'az anya fiú-testvére', akkor vele egy nemzedékbe tartozik, de hogy idősebb-e vagy fiatalabb nála, erre a terminus nem utal. Korát a helyi szokásoknak (pl. a testvérek száma, a testvérek közötti szokásos korkülönbség stb.) megfelelően találgatni lehet. Ilyen terminusok főként a balti-finn nyelvekben és a komiban fordulnak elő,

* I. rész — NyK 84 : 381—391, II. rész — NyK 85 : 435—447. Az oldalági rokonságnevek szerkezeti-szemantikai elemzésének szempontjai azonosak az egyeneságiakéval, l. 5. Az idézett nyelvi anyag forrását l. NyK 81 : 371—382, 84 : 165—188. A betűszimbólumok föloldását l. NyK 81 : 272, ehhez kiegészítésül: ch — a gyerekek.

¹ Szilágyi László, A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében. Magyar Néprajz 4. Debrecen—Kolozsvár 1942. 337—362. A szerző figyelemre méltóan osztályozza a vérrokonságot (337): Egyeneság. Egyenlő oldalág (a testvérek és a testvérek gyerekei egymáshoz viszonyítva). Egyenlőtlen oldalág (a szülők testvérei a gyerekekhez viszonyítva).

² Wolfgang Steinitz, A finnugor rokonsági elnevezések rendszere. NyIOK 57 : 321—334.

³ L. az I. részben. M. Markelov terminusa : сравнительное старшинство.

⁴ L. I. rész. Az ott említetteket két újabb megismert szakkifejezéssel lehet kiegészíteni. A csúszkáló nemzedékszámítással jellemzett rokonságnév-rendszert I. N. Szmirnov «групповая система родства» (Черемисы. Казань 1889. 127) névvel illeti. Máshol (Мордва. Казань 1895. 142—143) így ír: «Как Вотьяки и Черемисы, Мордва различает далее не степени родства, а отношения возраста».

2. az ugyanazon nemzedékbe tartozókat fiatalabbakra és öregebbekre osztja. Ilyen a mai magyar *bátyám*, *öcsém*, *nővérem*, *húgom* (G^0 , azaz velem, Egóval azonos nemzedék). A szülők nemzedékéből való a norvég-lapp példa:

	<i>aekke</i> 'az apa bátyja'	<i>goas'ke</i> 'az anya nénje'
	<i>čaece</i> 'az apa öccse'	<i>muotta</i> 'az anya húga'
de:	<i>siessa</i> 'az apa lánytestvére'	<i>aeno</i> 'az anya fiútestvére'
	<i>viel'lja</i> 'fiútestvér'	<i>oabba</i> 'lánytestvér'

A nemzedéken belüli viszonylagos öregség számontartása a finnugor nyelvekben — a közhiedelemmel ellentétben — felettből ritka, és akkor sem problémamentes jelenség. A magyar szóhasználatnál hangsúlyozni kell a *mai* jelzőt, mert a magyar anyanyelvűek körében még köztudott, hogy a *bátyám* az ún. falusi terminológiában⁵ (az idős emberek szóhasználatában itt még ma is) az ún. osztályozó terminusok közé tartozik, s mint ilyen a csúszkáló nemzedék-számításnál tárgyalandó, mert egyaránt jelentette az Ego idősebb fiútestvérét (G^0) és az apa fiútestvérét (G^{+1}). A *bátyám* 'idősebb fiútestvérem' jelentésén kívül keresztnévvel együtt széles körben használatos a mai köznyelvben, de csak a férfiak szóhasználatában és nem az azonos nemzedékbeli idősebb, hanem az egy-két nemzedékkel idősebb férfiak familiáris megszólításaként. A *néném* a *bátyámmal* azonos helyzetű nőrokont jelentő terminus volt, ma már csak a *nagynéném* alakban él tovább, s ennek oka a férfiakban (!) keresendő — legalábbis Szabó T. Attila szerint: „Mint hogy az idősebb nőtestvérek kapva kaptak a korjelölés szempontjából közömbös *nővér* szón [1840 táján „újított” szó 'lánytestvér' jelentéssel], és ebben követték őket a koremegetésre kórosan érzékeny női hiúság előtt kaján udvariasságból készségesen hódoló férfiak is, a korkülönbséget kellemetlen kíméletlenséggel jelző *néne* szó figyelmen kívül hagyásával . . . a *nővér* . . . szóval éltek.”⁶ Nem is sokkal később azonban a *nővér* 'idősebb lánytestvér' jelentést vett föl, és ma is így használatos.

A fiatalabb testvérek jelölésére szolgáló *öcsém*, *húgom* története az etimológiai vonatkozásoktól eltekintve, csak a jelentéstörténetükre nézve is sokkal bonyolultabb.⁷ Alább egy fiútestvér és egy lánytestvér szóhasználatát látható: a megnevezésben nemcsak a megnevezett neve és kora, hanem a megnevező neve és kora is szerepet játszott. A férfi (férji) szóhasználat vált általánossá (az *öcséről* l. még 8.4.):

a fiúnak <i>bátyám</i> 'idősebb fiútestvére'	a lánynak <i>bátyám</i> 'idősebb fiútestvére'
<i>öcsém</i> 'fiatalabb fiútestvére'	<i>arám</i> 'fiatalabb fiútestvére'
<i>néném</i> 'idősebb lánytestvére'	<i>néném</i> 'idősebb leánytestvére'

⁵ Bodrogi Tibor, A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése. — Műveltség és hagyomány III. Budapest 1961. 139–148, angolul AETHN. 11 (1962): 273–291.

⁶ Szabó T. Attila, A *nővér* és vérei. — Anyanyelvünk életéből. Kriterion, Bukarest 1970. 142–144; 143–144.

⁷ J. Lőrinczi Réka, A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai. Kriterion, Bukarest 1980. 26–41.

húgom 'fiatalabb lánytestvére'*öcsém* 'fiatalabb lánytestvére'

Ami pedig a lappot illeti, itt egy meglehetősen különös esettel van dolgunk. Már az előbbi lapp példából látható, hogy kérdéses, nem volt-e az Ego nemzedékében is kormegkülönböztetés, mivel a szülőkében ma is van, s így nem a csúszkáló nemzedékszámítás esete forgott-e fönn a lappban is. Knut Bergsland ilyenek rekonstruálta a norvég-lapp rendszert, s megváltozását idegen (nordikus) hatással magyarázta: „La tendance de la transformation est tout à fait claire: sous l'influence nordique le système bâti sur la différence d'âge par rapport à 'ego' a été transformé de plus en plus en un système bâti sur la différence entre générations.”⁸

Bodo Fehlig azonban ellenőrizte K. Bergsland sokat idézett megállapításainak forrását, és úgy találta: „Wir sehen, daß Altersklasseneinteilung innerhalb der Gentilverwandtschaft EGOs nur in der Generation —1, in der Heiratsverwandtschaft dagegen nur in der Generation 0 vorkommt.”⁹

Ez azonban nem így van. Mind a B. Fehlig által is említett Whitaker-és Pehrson-tanulmányok,¹⁰ mind a K. Nielsen-féle szótári adatok ellentmondanak ennek, de az is igaz, hogy K. Bergslandot sem igazolják.

A lapp különlegessége abban van, hogy valóban nincs terminus az Ego testvéreire koruk szerint külön-külön, de a gyermekeik megnevezésekor erre mégiscsak tekintettel vannak, és nem is akármiképpen: 1. csak az azonos nemű testvérek gyermekei esetében (mint ahogyan a szülők testvéreinek esetében is!), 2. az Ego nemétől függően, 3. a gyerekek nemétől függetlenül, 4. a szülők testvéreire vonatkozó terminusok kicsinyítőképzős alakjának használatával, és 5. miként alább látjuk, sajátos szimmetriával:¹¹

G ⁺¹	FB ⁺	<i>ække</i>	MS ⁺	<i>goas'ke</i>
	FB ⁻	<i>čæcce</i>	MS ⁻	<i>muotta</i>
G ⁻¹	B ^o ch	<i>čæcceb</i>	S ^o ch	<i>muottâl</i>
	B ^x ch	<i>ækkeb</i>	S ^x ch	<i>goaskeb</i>
		<i>férfinak</i>		<i>nőnek</i>

a fiútestvér gyerekei — nőnek: *siessâl* (*siessa* 'az apa lánytestvére'),
a lánytestvér gyerekei — férfinak: *naeppe* (de 'az anya fiútestvére' *aeno*!).

Ezt a sajátos terminusképzést már a lapp nagyszülők és unokáik elnevezését vizsgálva is láttuk (l. 6.2.). A magyarban másfajta szimmetria figyelhető meg a le- és felmenők elnevezésében.¹²

3. Az a tőszó-terminus, amelyik nem nemzedékhez köti, hanem a csúszkáló nemzedékszámítás értelmében korcsoportba (-osztályba) sorolja a kér-

⁸ Knut Bergsland, Det samiske slektskaps- of svogerskapsordsystem. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap. 13. Oslo 1945. 148—198. (a norvég nyelvű cikk francia nyelvű rezüméjéből, 184).

⁹ Bodo Fehlig, Zur Altersklasseneinteilung in der lappischen Verwandtschafts-terminologie. FUM 5 (1981): 61—73; 66.

¹⁰ Ian Whitaker, The kinship and affinal terminology of the Karesuando Lapps. FUF 43 (1979): 80—110; Robert N. Pehrson, The bilateral network of social relations in Kōnkāmā Lapp District. Bloomington 1975. 51, 52. A -b, -l kicsinyítőképző.

¹¹ R. N. Pehrson: i. m. 51, 52.

¹² Szépe György, A magyar rokonsági elnevezések néhány kérdése. ÁNyT 8: 181—199; 184.

déses rokont, az európai nyelvérzék szerint¹³ magától értetődően többjelentésű. Nem ritkán nemcsak különféle oldalági, hanem házassági rokonokat is jelölnek ugyanazzal a terminussal. Minderre számos példát találunk a mai magyarnak, a mai zürjének és a balti-finn nyelveknek a kivételével akármelyik finnugor nyelvből. Cseremisiz példa:

<i>akaj</i>	S°	IQ°	IQd°	Bd°	Sd°	sW+		FS-	MS-
<i>šuzar</i>	S ^x	IQ ^x	IQd ^x	Bd ^x	Sd ^x		HS-		
<i>izaj</i>	B°	fQ°	fQs°	Bs°	Ss°		HB+	FB+	
<i>šolo</i>	B ^x	fQ ^x	fQs ^x	Bs ^x	Ss ^x				

4. Az oldalági tőszó-terminusok morfológiai jellegzetességei közé tartozik látszólagos motiváltságuk, amely bizonyos toldalékok állandó használatában nyilvánul meg. Ha nem így lenne, akkor a 8.2. pontban kellene őket tárgyalni. A kérdéses toldalékok a birtokos személyragok és az ún. vokativuszragok. Ez utóbbira példákat szinte kivétel nélkül a törökségi nyelvekből a volgai és a permi (főként udmurt) nyelvekbe átkerült jövevényszavak között találunk, ilyen a votj. *apaj*, *agaj*, cser. *akaj*, de cser. *izaj* < fgr.¹⁴ A birtokos személyrag állandósult használatára legjobb példánk a magyar *bátyám*, *öcsém* stb. Birtokos személyrag nélküli — ritka — használatuk esetén jelentésük megváltozik, a rokonsági terminológiától független szókká válhatnak, pl. *néne* > *néni*, „Tamás bátya kunyhója” — *bátya* '(kb.) bácsi'. Tótnai és etimológiai szempontból, az előbbiekből következően, nehéz megítélni, tóváltozatról vagy toldalékolt alakról van-e szó pl. az *öcs* alábbi, csíkszentdomokosi előfordulásában:¹⁵

„két öccse és három öcséje van”
öcs, *öccse* '(csak) fiatalabb fiútestvér'
öcs, *öcséje* '(csak) fiatalabb lánytestvér'

Többféle tóváltozatot és többféle toldalékváltozatot képviselő rokonságnév akad más finnugor nyelvben is, pl.

votj. *suzer* 'húg'
suzere, *suzered*, *suzerez* stb. 'húgom', 'húgod' stb.
surzi, *surzid*, *surzi* stb. ua.¹⁶

Az effajta tótnai „csemegék”, különféle hangváltozások, tóalternánsoktól függő jelentésváltozatok stb. további kutatást igényelnek. Az altaji nyelvek és rokonságnevek kutatói közül többen¹⁷ hangsúlyozzák az ilyen jelenségek fontosságát a rokonsági terminológia alakulásában.

¹³ W. Steinitz: i. m. 325.

¹⁴ Szij Enikó, A votják rokonságnevek szerkezeti-szemantikai elemzése. (Tőszavak, egyszavas szerkezetek.). NyK 84: 165—188; 170, 174—175.

¹⁵ ÜMTSz. (NyF 9: 27).

¹⁶ Грамматика современного удмуртского языка. Т. I. Ижевск 1962. 83.

¹⁷ Н. И. Егоров, Опыт этимологизации чувашских терминов родства. I. Мать (Родительница). — Вопросы лексикологии и фразеологии чувашского языка. Труды НИИ. вып. 87. Чебоксары 1979. 41—68.; Уб., II. Отец (Родитель). — Исследования по этимологии чувашского языка. Чебоксары 1981. 3—46. Itt mondok köszönetet Róna-Tas Andrásnak,

5. A testvéreket (általában), a fiatalabb testvéreket jelentő szavak pedig különösképpen, változatlan tőalakban, kicsinyítőképzővel hivatalos személynévvé és becenévvé válhatnak, pl. f. *veli* 'fiútestvér' — *Veli-Mikko* '(kéttagú finn férfinév)'; f. *siukku* 'tkp. Hugi', m. *Hugi*, *Öcsi* stb.¹⁸

8.2. Arra, hogy a toldalékkal ellátott oldalági rokonságnév más korú rokont jelent mint a toldalék nélküli, már említettük a lapp példákat. A balti-finn nyelvekben a 'fiútestvér', 'lánytestvér' jelentésű szavak különféle kicsinyítőképző változatai nem az irodalmi nyelvben, nem az egész nyelvterületen, hanem csak a helyi szóhasználatban, „kistáji elterjedésben”, és a „családi zsargon”-ban kor szerinti különbségre utalnak. A votjából is lehet példát említeni: *apaj* 'néném', *apok* 'húgom, hugicám'.¹⁹

8.3. A birtokos jelzős szóösszetétel mint megnevezési típus az egyenesági rokonság körében nagyon fontos helyet tölt be (l. 6.3.), s miként láttuk, a birtokos jelzős szerkezet terminus- és/vagy körülírásvolta vitatható (l. 6.5.). Az oldalági rokonok körében használatuk szintén az obi-ugor nyelvekre jellemző. Mivel az adatok ellentmondóak, csak feltételezhetjük, hogy csak nemzedékbe sorolásra alkalmasak, annak ellenére, hogy a birtokosjelző szerepét pl. idősebb vagy fiatalabb testvéreket is jelentő osztályozó terminusok töltik be, pl.

osztj. Vj. (Lukina) *ät'i(m)päy* 'сын старшего брата'
ät'i 'старший брат, младший брат отца,
сын младшего брата отца (старше Эго),
сын старшей сестры матери (старше Эго),
сын младшей сестры матери (старше Эго),
младший брат матери, сын младшего брата матери'
päy 'сын, пасынок (также мальчик, парень)'²⁰

8.4. Oldalági rokon korára utalhat minőségjelző, amelyet a 6.4. pontban elmondottak értelmében az oldalágon is kijelölő jelzőnek kell tekinteni. Tehát a korra utalhat

1. kijelölő jelző és ennek hiánya (afféle zérólexéma), pl. mai m. *bátyám* — *nagybátyám*;

2. kijelölő jelző és antonimája, pl. 'nagy' — 'kicsi', 'nagy' — 'fiatal', valamint ennek és az 1. pontban említett változatnak a sora, pl.

hogyan erre a két tanulságos cikkre felhívta a figyelmemet. В. И. Цинциус, Вопросы этимологии терминов родства и свойства у тунгусо-маньчжурских народов. — Языки и фольклор народов Крайнего Севера. Ленинград 1965. 209—227. Уб., Алтайские термины родства и проблема их этимологии. Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Berlin 1974. 169—174.; Finnugor példa is akad, I. A. С. Сидоров, Термины родства у коми. — Лингвистический сборник. Вып. 2. Сыктывкар 1952. 62—67.; «внутренняя флексия, чередование губных о и у получила значение грамматического рода» (65) — ун ~ он 'старший (-ая)', 'большой' (64).

¹⁸ R. E. Nirvi, Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta. Suomi 106/1. Helsinki 1952. külön fejezetben; H. Ojansuu, *Siukku, sisko, veikko, eukko* ja *kave*. Vir. 1910: 141—144.

¹⁹ L. a 14. sz. jegyzet.

²⁰ Н. В. Лукина, Изменения в терминологии родства васюганских хантов. СФУ 11: 271—275; 274.

votj. <i>baddžim abâzi</i> 'apám bátyja'	<i>baddžim</i> 'nagy'
<i>pokči abâzi</i> 'apám öccse'	<i>pokči</i> 'kicsi'
<i>abâzi</i> 'a (saját) bátyám'	—
zürj. <i>iddžid vok</i> 'a bátyám'	<i>iddžid</i> 'nagy'
<i>tom vok</i> 'az öcsém'	<i>tom</i> 'fiatal'

A jelző formailag is (nemcsak értelmileg) középfokban is állhat, pl.

f. <i>vanhempî velî</i> 'a bátyám'	<i>vanha</i> 'öreg', <i>vanhempî</i> 'öregebb'
<i>nuorempî velî</i> 'az öcsém'	<i>nuori</i> 'fiatal', <i>nuorempî</i> 'fiatalabb'

3. a kijelölő jelző egyenesági rokont jelentő főnévből „degradálódott” pl. a m. *unoka-* esetében:

unokaöcsém '1. a szüleim testvéreinek nálam fiatalabb fiúgyermeké (G°), 2. a testvérem fiúgyermeké' (G⁻¹).

*Unoka-*előtaggal az idősebb testvérek terminusai velem azonos (G°), a fiatalabb testvérek terminusai velem azonos nemzedékű (G°) vagy egy nemzedékkel fiatalabb (G⁻¹) rokonokat jelölnek.

Valószínűleg ide sorolandó a zürjén *un*, amely az egyenes- és oldalági terminusokkal összetételben (előtagként) ma a szülők testvérei közül a legöregebbet jelenti, de nem lehetetlen, hogy hajdan 'az anya vagy a nagymama legöregebb *lány*testvére' jelentéssel önálló terminus volt.²¹

4. Kijelölő jelző szerepét töltheti be alkalmilag bármilyen olyan szó, amely korra a születési sorrenddel utal, pl. zürj. *šerkost vok* 'középső fiútestvérem'.

N. V. Lukina úgy találta, hogy a korra utaló jelző használata terjed az osztjákban,²² н о в о о б р а з о в а н и е nek nevezi az ilyen terminusokat, mint pl.

<i>ëlla äti</i> '(Lukinánál) старший брат (букв. большой старший брат)'
<i>ëlla kaki</i> '(Lukinánál) старший брат (букв. большой младший брат)'

tkp. az *ëlla* 'старший' kijelölő jelző 'legöregebb' jelentéssel, az első esetben a jelentés helyesen 'a legöregebb bátyám', a másodikban viszont 'a legöregebb öcsém'! Пыенformán nem is olyan biztos, hogy új jelenséggel van dolgunk, a testvérek sorrendjére vonatkozó terminusok gyűjtése nem volt a rokonságnév-kutatók erőssége, alig van rá példánk.

8.5. A körülírással rokonmegnevezés terminusértékűségének ellentmondásosságára az egyeneságon már rámutattunk, ugyanez vonatkozik az oldalágra is. Külön említendő, hogy igeneves körülírás előfordul az oldalágon is, például

zürj. <i>dađen šuiš</i> '(aki engem) <i>dađ</i> -nek (nagybácsinak) mondó'
<i>teten šuiš</i> '(aki engem) <i>tet</i> -nek (nagynéninek) mondó'

²¹ A. С. Сидоров: i. m. 63—64. *un-*, *ic-* 63—64.

8.6. Az elmondottak meggyőzően tanúskodnak arról, hogy a finnugor nyelvekben a kor nyelvi megkülönböztetésének számos útja-módja van. A kornak kétségtelenül nagy a szerepe, és ez nem azonos módon fejeződik ki még az egészen közeli rokonnyelvekben sem. A lapp most is „különc”, a balti-finn nyelvek ma már nagyon monotonnak tűnnek, miként a mai zürjén is. A volgiaiak, a votják (különösen a déli és a kámántúli nyelvjárások) és az obi-ugor nyelvek viszont sokféleségükkel alkotnak egy csoportot, de ezen túl (vagy belül) már sokban különböznek. Az obi-ugorokra például inkább a birtokos jelzős összetételek, a többire inkább a kijelölő jelzős szerkezetek a jellemzőek. A magyar szinte a szemünk láttára szegényedett el, de egykori gazdagságáról a terjedelmes szakirodalom tanúskodik. A kor nyilvántartása szempontjából a lapp nagy mértékben emlékeztet egyes szamojéd nyelvek, ill. nyelvjárások, pl. a Malaja Zemlja-i nyenyec rokonságnév-rendszerre.²³

9. Történetek kísérletek a kornak és a nemnek, a rokonsági rendszerek ezen állandó, a természettől adott jellemzőinek egymástól elszigetelt vizsgálatára, azonban számos finnugor példa is bizonyítja az igazságot, miszerint „egy adott rokonsági rendszer különböző jellemvonásai kölcsönösen összefüggenek”.²⁴ Az igyekezet a kor és a nem elhatárolására egy-egy kísérlet erejéig mégsem fölösleges, s még akkor sem lenne az, ha mást nem okulnánk belőle, mint hogy az ún. józan észre és a logikára hivatkozni a rokonságnév-kutatásban felettebb kockázatos. M. Ja. Nyemirovszkij, aki csak a nemet vizsgálta, úgy találta, hogy a rokonságnevek egy része nem utal a nemre (vannak „сексуальные и асексуальные термины”).²⁵ Megállapítása a finnugor rokonságnevekre is érvényes. Feltehető a kérdés: vannak-e olyan rokonságnevek, amelyek nem utalnak a korra? Sőt, a kérdést lehet cifrázni: vannak-e „nemtelen”, de korra utaló, és „kortalan”, de nemre utaló terminusok. „Nemtelen” (tehát férfit is, nőt is jelentő) terminusok a ± 1 korosztályon túl fordulnak elő, kortalanokat viszont nem találni, a terminusok mindegyike a kormegkülönböztetés három típusának valamelyikét képviseli.

A kormegkülönböztetés első (csak nemzedékbe soroló) típusát képviselik az indoeurópai rokonságnevek, amelyek szerkezeti-szemantikai sajátosságait illetően nem különböznek az egyeneságon az uráli és az altaji nyelvek hasonló rokonságneveitől, ugyanúgy megfigyelhető pl. a jelzők szimmetriája (angol *grandparents* (G^{+2}) — *grandchildren* (G^{+2})) vagy az antonimák használata (fr. *grand père* (G^{+2}) — *petit fils* (G^{-2})) stb.²⁶ Az alapvető különbség az indoeurópai és az uráli, altaji rokonságrendszerek között az oldalágon mutatkozik meg: az uráliak és az altajiak az oldalágon a kormegkülönböztetés második és harmadik típusát is, és főleg ezeket képviselik. További kutatásra vár

²² L. 20. jegyzet, 274.

²³ Szij Enikő, A kor és a nem kifejeződése a Malaja Zemlja-i nyenyec rokonságnevekben. — Uralisztikai tanulmányok. Budapest 1983. 383–391.

²⁴ A. R. Radcliffe-Brown, A rokonsági rendszerek vizsgálata. Szociológiai Füzetek 1. Budapest 1971. 45–89; 50.

²⁵ М. Я. Немировский, Способы образования пола в языках мира. — Памяти академика Н. Я. Марра. Москва — Ленинград 1938. 196–225. L. még Т. Г. Перфильева, Образование имен существительных, обозначающих половозрастные различия в названиях лиц и животных (на материале ненецкого языка). — Языки народов Сибири. Вып. 3. Кемерово 1980 (1979). 109–119.

²⁶ Carl Darling Buck, A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to History of Ideas. Chicago—London 1949. A második fejezet.

azonban a kijelölő jelzőknek a használata, a kijelölő jelzős terminusok terminusértékének mindegyik nyelvcsalád szempontjából megnyugtató meghatározása. Mert ha pl. a kijelölő jelzős terminust a tőszó-terminussal egyenértékűnek tekintjük, akkor miben különbözik egymástól az orosz *младший брат — младший брат*, f. *vanhempi veli — nuorempi veli*, m. *bátyám — öcsém*? Akkor az oroszban éppen olyan nemzedéken belüli kormegkülönböztetésről lehetne beszélni, mint a mai magyarban. Továbbá, az urál-altajinak tartott kormegkülönböztetést (2. és 3. típus) megtaláljuk más, az említett nyelvcsaládokba nem tartozó nyelvekben is, így pl. a vietnamiban²⁷ (de a kínaiban nem²⁸), különféle indián nyelvekben, és természetesen a szomszédos paleoszibériai nyelvekben, az eszkimóban stb.²⁹ Mindezek alapján úgy véljük, hogy helyesebb lenne az *urál-altaji* jelző helyett a *nem-indoeurópai* jelzőt használni.

Az a kor, amelyre a finnugor rokonságnevek utalnak, ily módon sem nem tisztán biológiai (pl. a csúszkáló nemzedékszámítás esetén), sem nem ún. társadalmi kor.³⁰ A finnugor rokonságrendszer a belső különbségek ellenére egészében véve úgy minősíthető osztályozónak, ahogyan azt N. A. Butyinov értelmezi: «Гибридная природа классификационного родства проявляется в том, что оно по многим признакам занимает промежуточную позицию между генеалогическим и семейным родством³¹ с одной стороны, и клановым³² — с другой.»³³

Выражение возраста в терминах родства финно-угорских языков

Энико Сий

Настоящая статья написана с целью проверки научного положения, согласно которому терминологическое разграничение родственников по их возрасту (сравнительному старшинству, точнее, скользящий счет поколений) является важнейшим структурным принципом типологической классификации родственных систем народов, говорящих на языках т. н. урало-алтайской языковой семьи. Автор пытается проследить конкретную реализацию этого принципа в терминах родства финно-угорских языков. Его интересует, с помощью каких терминов и насколько последовательно выражается возраст в терминах родства. Этим вопросам посвящена I часть статьи (NyK 84: 381—391). Кроме того в ней даются краткие сведения о литературе, касающейся теории скользящего счета поколений и сравнительного старшинства в финно-угроведении.

²⁷ A. В. Исаченко, Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания. *Slavia (Prága)* 1953. 43—80; 65.

²⁸ М. В. Крюков, Система родства китайцев. Москва 1972. 226, 250.

²⁹ Például: Н. М. Емельянова, О методике лингвогеографических исследований микрозоны азиатских эскимосов. — Народы и языки Сибири. Реальные исследования. Москва 1978. 84—95.; Л. Я. Штернберг, Семья и род у народов Северовосточной Азии. Ленинград 1933.; Г. Н. Курилов, О терминах родства и свойства тундренных юкагиров. СовЭтн. 1969/2: 92—96.

³⁰ К. П. Калиновская, К проблеме возрастных систем. СовЭтн. 1982/1: 59—62.

³¹ «... точка отсчета — индивид (эго); термин, применяемый к одному и тому же человеку, зависит от того, кто выступает в роли эго; круг лиц, охватываемых родством (генеалогическая родня), имеет у каждого индивидуума особый состав.»

³² А клановое родство *alarja* а трудовой коллектив; «круг лиц, охватываемых родством (род) для всех членов рода один и тот же».

³³ Н. А. Бутинов, Типология родства. — Проблемы типологии в этнографии. Москва 1979. 66—75; 73, 74.

В II части статьи (NyK 85: 435 – 447) рассматриваются способы языкового выражения возраста родственников по прямой линии, т. е. исследуются структурно-семантические типы терминов, указывающих на принадлежность родственников по прямой линии к тому или иному поколению:

А) 6.1. грамматически немаркированные простые термины,

Б) маркированные термины: 6.2. простые термины с разными словообразовательными (в том числе и притяжательными) суффиксами; термины, образованные путем словосложения типа 6.3. термин + термин (притяжательное подчинение полных или фонетически измененных основ), типа 6.4. прилагательные со значением 'большой', 'старый', 'хороший', 'красивый', 'новый' и т. п. + простые термины, употребляемые в ± 1 , 2 поколениях; 6.5. т. н. описания (устойчивые словосочетания), типа 6.5.1. притяжательных конструкций, типа 6.5.2. причастных оборотов (термин с различными падежными окончаниями + причастия от глагола 'быть' или 'говорить, назвать').

Для современного венгерского, пермских и волжских языков характерен тип 6.4. (при этом в марийском языке употребляется всего одно прилагательное *кугу* 'большой', в остальных же языках — ряд синонимов), для прибалтийско-финских литературных языков (фин., эст.) — также характерен тип 6.4., для диалектов — 6.1., для саамского языка (саамских диалектов) — 6.1., для обско-угорских — 6.3.

В III части таким же образом рассматриваются термины родства по боковой линии.

Существует 3 типа разграничения возраста: 1. термин первого типа указывает только на генерацию, 2. термин второго типа определяет сравнительное старшинство внутри поколений, 3. термин третьего типа указывает на скользящий счёт поколений не учитывая понятия генерации.

Термин всегда относится к одному из этих типов, поэтому автор считает наиважнейшим структурным принципом систем родства именно возраст (и только после этого — пол). Таким образом возраст кровных родственников прямой и боковой линий всегда является понятием относительным, строящимся по прямой линии и вследствие этого скорее биологическим нежели социальным.

Употребление терминов 2 и 3 типа характерно для уральских и алтайских языков — это неоспоримый факт, но поскольку это характерно и для других не индоевропейских языков, было бы правильнее считать явление разграничения родственников по возрасту не урало-алтайским, а просто *неиндоевропейским*.

